

Průmyslová krajina města Brna jako významné dědictví a platforma pro kulturní a muzejní projekty: Druhá existence brněnských brownfieldů a bývalých slavných průmyslových objektů se zaměřením na textilní průmysl

Marie Gilbertová

Mgr. Marie Gilbertová
Technické muzeum v Brně
Purkyňova 105
612 00 Brno
Czech republic
e-mail: gilbertova@tmbrno.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:1:99-109

The industrial landscape of Brno as heritage and a platform for cultural and museum projects: The second life of the Brno brownfields and former eminent industrial objects

For much of its modern history, the city Brno has been a significant industrial center, yet it managed to hold on to its idiosyncratic cultural heritage, a combination rarely seen. In present day, this is evidenced by the reuse and repurposing of defunct industrial buildings and entire industrial sites with the cooperation of various local cultural institutions. The question is, what role do museums have to play in this revitalization of the city's heritage? In this paper, we discuss some of the projects that sparked the public's interest in the city's industrial history which, in turn, prompted city officials to take action to safeguard it. Terms like brownfields, textile plants, industrialists and others have now become staple in the scholarly and public debate surrounding the industrial sites in Brno and it our hope that the discussion will contribute to the preservation of Brno's glorious industrial past.

Key words: Brno, industrial sites, preservation, brownfields, industrial plants, industrial landscape, cultural institutions

*„Průmyslové dědictví je klíčovým prvkem hmotné i emocionální krajiny našich obcí a měst“
Diarmaid Lawlor¹*

K historii (brněnského) průmyslu

V rané fázi rozvoje průmyslu² probíhal ve všech zemích Evropy vývoj výrobních odvětví, související se změnami ve společnosti a také s aplikací nových poznatků a technologií. Rozvoj textilních, sklářských a dalších oblastí byl provázán s možností zásobování vodou, větrnou energií atd.³ Následovalo výraznější propojení výroby s mechanizací, která umožnila nahrazení ruční práce stroji a změnila ráz továrních budov. Výrazné změny nastaly také při propojování obchodních cest a zejména rozvoji železniční dopravy.

Město Brno, kterému je věnován následující příspěvek, vzniklo na několika takovýchto obchodních křižovatkách a již od středověku soustředilo řemeslníky a později menší výrobní provozy, které se sem začaly od 18. století přesouvat⁴, mimo hradby města.

¹ FRAGNER, Benjamin (ed.). *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. Praha : České vysoké učení technické, 2010, s. 84.

² Tato fáze probíhala již od počátku 16. století.

³ Tyto zdroje byly postupně doplňovány novými druhy energií (uhlí, atd).

⁴ Díky dlouhodobé obchodní tradici, výhodné poloze v blízkosti Vídně, dobrému spojení a později i síti tzv. císařských silnic a železnice.

Malé provozy a dílny, které vznikaly v okolí řek, náhonů a cest, se postupně měnily ve větší manufaktury. Spolu s tím se začala měnit i pozice těchto historických předměstí: stala se centry rozvíjejícího se průmyslu, jenž do města přitahoval další pracující obyvatele, kteří se zde postupně usazovali. Vznikla tak společnost tvořená lidmi z nejrůznějších kulturních prostředí, hovořící různými jazyky.

Dominujícím oborem v městě Brně byl textilní průmysl, který se vyvinul z manufakturní výroby. Počátky anglické průmyslové revoluce souvisejí s bavlnářským odvětvím, v Brně se však zpracovávala vlna. Ve vlnářských manufakturách se uplatňovaly nové formy organizace práce a zavedení strojů. V polovině 18. století vznikl v Brně díky rakouské vládě manufakturní úřad, který zajistil výraznou podporu textilnímu průmyslu, jenž zde do té doby neměl silné zastoupení. Cílem bylo vybudování nového střediska vlnářského průmyslu. Svou roli sehrálo také například zrušení nevolnictví, které umožňovalo lidem cestovat za prací.

Po úspěchu první soukenické manufaktury⁵ začali o tuto lokalitu mít zájem i další podnikatelé. Hlavním lákadlem byl s touto výrobou spojený kapitál, který dal vzniknout novým obchodním svazkům a nové společenské vrstvě brněnských průmyslníků. Průmyslníci, pocházející např. z Nizozemí, Rakouska, také často židovského původu⁶, tvořili svojí aktivitou a neustálým rozšiřováním továrních provozů celé průmyslové areály. Dopomohly jim k tomu i postupné výrobní inovace, jako zavedení modernějších strojů, díky nimž se rozvinula spolupráce s rostoucím strojním průmyslem. Další klíčovou dějinnou událostí bylo napojení města na novou železniční síť, díky které se stalo opravdovým průmyslovým centrem a bylo nyní dostupné i jinak než jen starými obchodními cestami.

Kolem historického centra se postupně zformovalo několik hlavních průmyslových oblastí: Staré Brno, Lidická ulice, oblast Křenové, Trnité, Dornychu a především Cejl. Z méně rozsáhlých lokalit se postupně výroba začala rozvíjet také podél svitavského náhonu, kde byl dostatek prostoru na rozšiřování továrních areálů. Spolu s továrními provozy, které se volně šířily brněnskými předměstími, byly stavěny také nové ulice, pavlačové domy a dělnické kolonie.⁷ Ty se však vyznačovaly předlidněností a špatnými sociálními podmínkami.

Textilní průmysl dosáhl svého vrcholu v 70. letech 19. století a pozvolna klesal do 20. let 20. století, kdy bylo ještě stále velké procento provozů zaměřeno na textil. Zásadní ranou byla pak 1. a především 2. světová válka, která zpřetrhala mnoho vazeb (mimo jiné díky likvidaci židovského a pozdějšímu odsunu německého obyvatelstva) a po níž se podařilo obnovit málo provozů (často vybombardovaných, nebo zrušených). Znamenala však šanci pro jiná průmyslová odvětví, převážně strojírenství⁸, které čekala éra prosperity.

⁵ Köfillerova manufaktura na dnešní Lidické ulici.

⁶ Obchod s vlnou byl v městě Brně řízen především židovskou komunitou. Ta do města přicházela ze zahraničí, ale i z blízkých vrchnostenských měst, kde od středověku sídlila po vyhnání Židů z Brna (1454). První židovskou manufakturu zde založil v roce 1795 Jakub Häller, po něm (1837) založil svoji továrnu na výrobu suken a vlněného zboží Lazar Auspitz. Po mocném rozmachu výstavby továren v 60. letech 19. století se v Brně nacházelo 32 židovských továren, jen na ulici Cejl se v té době nacházelo 14 velkých podniků. Provoz židovských továren byl prudce zastaven s nástupem nacismu – majetek židovských podnikatelů byl zkonfiskován a po 2. světové válce většinou znárodněn.

⁷ Například dnes již zaniklá Červená kolonie na ulici Lidická, která náležela ke Köfillerově manufaktuře (viz dále). Dále tzv. Kamenná kolonie, která byla ve své době spíše nouzovým řešením. Dnes představuje ojedinelé místo se zachovanou atmosférou.

⁸ Například založení Československé zbrojovky (založena 1918, v roce 1924-1925 vystavěn nový areál v Brně-Zábrdovicích).

Po roce 1949 začaly být podniky znárodnovány a slučovány, přejmenovávány či transformovány. Vodní toky byly postupně zasypány a zatrubněny, tovární komíny byly strženy a mnoho továrních budov, které nepodlehly válečnému bombardování, bylo postupně zabíráno velkými společnostmi či menšími firmami. Po roce 1989, kdy došlo k privatizaci, byla v některých závodech výroba zachována a v jiných zanikla. Některé budovy byly zdemolovány a jiné přetrvaly a dodnes si zachovávají atmosféru dob nedávno minulých.

Brněnský průmysl měl přímý vliv na brněnskou industriální krajinu a ovlivnil vývoj celého města. Města, které se již na přelomu 18. a 19. století stalo jedním z nejvýznamnějších průmyslových center českých zemí. Brno samozřejmě nebylo jediným městem, které poznamenal průmyslový rozmach, byla to však změna natolik razantní a rozsáhlá, že neměla ve střední Evropě obdoby.

Hledisko památkářské

„Pokud je argumentace potřeby památkové ochrany založená pouze na odborných argumentech, především vycházejících z úzce specializovaných oblastí, které souvisí s dějinami architektury a umění, a pokud se proces ochrany přednostně soustřeďuje na metody a techniky památkové obnovy – většinou naráží na nepochopení široké veřejnosti. Udržitelnost konkrétní památky závisí na tom, jak ji vnímá společnost, respektive subjekty, které s ní přicházejí do kontaktu a mají vliv na její budoucnost.“⁹

V našich zemích pozorujeme zvýšený zájem o průmyslové dědictví až od 80. let 20. století, kdy odborná i laická veřejnost začala upozorňovat na jeho hodnotu a blížíci se zkázu.¹⁰ V této době totiž započaly demolice významných průmyslových objektů. Postupem času se proměňoval také vztah ke zmiňovaným památkám a zájem o probouzení jejich dědictví a příběhů.¹¹ První z velkých průmyslových areálů byly prohlášeny za kulturní památky.

Na tyto průmyslové areály se začíná čím dál tím více nahlížet jako na objekty, které je nutno zajistit památkovou ochranou. Jedná se však o složitý proces uchopení této problematiky. V rukou totiž máme budovy, areály, pozůstatky výrobního toku, nyní však jen jakési mrtvé a němé svědky toho, co v jejich zdech zažilo největší slávu i úpadek. Je ovšem složité definovat míru a způsob ochrany dle památkového zákona. V 80. letech minulého století se začal v našich zemích rozvíjet zájem o technické památky také na vysokých školách. Vyústil například v založení Výzkumného centra průmyslového dědictví při ČVUT v Praze.

V 90. letech pak na tuto práci navázal i Národní památkový ústav, který si začal více systematicky všimnout těchto objektů, které v té době byly v době úpadku, nebo v nich končila novodobá poválečná výroba. Je prováděno velké množství mapování a výzkumů, je prováděna dokumentace a je vydáváno stále více odborných publikací a historických studií. Jedním

⁹ Viz BARTOŠOVÁ, Nina. Orálna história a industriálne dedičstvo. In: *Stein a Ludwígov mlyn. Industriál očami odborníkov / pamätníkov*. BARTOŠOVÁ, Nina (ed.). Bratislava : STU, 2015, s. 45.

¹⁰ Spektrum těch, kteří se o bývalé průmyslové areály začali zajímat, bylo široké. Jednalo se nejen o historiky, a pracovníky památkové péče (která se rovněž v té době formovala), ale i nadšence z řad veřejnosti, umělce a amatérské industriální archeology.

¹¹ Viz FRAGNER, Benjamin. Průmyslové dědictví v meziprostoru. In: *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha: České vysoké učení technické, 2010, s. 10-12.

Fragner zde hovoří také o novém typu, tzv. Pro-Am (profesionál-amatér). „Amatér, který aktivity rozvíjí na profesionální úrovni, a především ze zájmu, spíše než pro peníze, nikoli jako trvalé zaměstnání: je erudovaný, vzdělaný, zaujatý pro věc, odlišuje ho také, že stojí mimo hierarchicky strukturované instituce, není svázaný zaběhlými profesními rituály ani spjatý s profesními klaný. Což mu umožňuje volit méně obvyklá a nové situace lépe odpovídající, přízpůsobivá řešení.“

z výstupů dokumentace technických památek je vytvoření jejich hodnotové struktury. Objevily se pojmy jako „typologická hodnota“, která představuje jednotlivé vývojové typy objektů a technologických zařízení. Základem je pak sestavení vývojové řady dle dostupných předmětů, objektů a odborné literatury a na základě terénních výzkumů.

„Hodnota kontinuity technologického toku“ je taková hodnota, při které se zařízení posuzuje v rámci celého toku technologií a práce a jejich kontextu. Je tedy založena na návaznosti kroků a zařízení, které vytvářejí výsledný produkt. Je-li takto komplexně památka zachována, tím lépe. Jedním z výrazných příkladů je areál v Ostravě-Vítkovicích, jenž je za přispění místního územního pracoviště Národního památkového ústavu transformován do multikulturního prostoru, ovšem při zachování kontinuity technologického toku.

Poslední hodnotou je tzv. „autenticita a teorie posledního pracovního dne“. Zde je snaha o zachování původní atmosféry pracovního prostředí a momentě, kdy památka přestala plnit svoji funkci. Často se v současnosti jedná o záměrnou úpravu objektu do této podoby, nikoli převzetí a zakonzervování uprostřed provozu.¹²

I přesto, že je tato instituce orientována na tento typ odborné práce, je rovněž neméně důležité se zaměřit také na vytváření návrhů na obnovu památek a jejich prezentaci veřejnosti, stejně jako na přiblížení významu ochrany památek mladším generacím.

Hledisko muzeologické

První, muzeologicky laděná myšlenka přístupu k technickým památkám a objektům s průmyslovou minulostí u nás souvisí s prací historika a člena Technického muzea československého, Františka Zumana, který již v roce 1924 formuloval své představy o záchraně historické papírny, ve které pracoval.¹³ Tímto krokem zobecnil nutnost ochrany takovýchto objektů, což bylo v té době poměrně novodobým pohledem. Připomeňme si, že památková péče se zaměřovala pouze na hrady, zámky a sakrální památky. Jeho propracované postupy a dokonce návrhy na vytvoření památkového zákona však zůstaly nevyслыšeny.

Co bylo na tomto přístupu muzeologické? František Zuman totiž ve své práci zdůrazňoval nutnost zachování nejen objektu jako schránky, skeletu, architektury, (tento přístup si dovoluji nazvat spíše tradičním památkářským přístupem), ale také vnitřního vybavení, strojů a přístrojů, které teprve dotvářejí komplexní účel budovy, ale i řemesla, které v ní žilo. A to v autentické budově a pro vzdělávací účely.

Mezi institucemi, které přispěly k uvedení tohoto přístupu do praxe, bylo Technické muzeum v Brně. Stalo se tak v 60. a 70. letech 20. století, kdy získalo několik objektů-dnes renovovaných a oblíbených technických památek¹⁴. Další institucí, která se chopila péče o technické památky, bylo Národní technické muzeum, které má ve své správě Hamr v Dobřívě.

¹² Viz. MATĚJ, Miloš. Ochrana průmyslového dědictví v České republice. In *Technické památky v Norsku a České republice*. Ostrava : Národní památkový ústav, 2016, s. 13-20. ISBN 978-80-85034-89-9.

¹³ Viz. HOZÁK, Jan. Veřejnost a technické a průmyslové památky: Zkušenost z Národního technického muzea. In *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha : České vysoké učení technické, 2010, s. 16-20.

¹⁴ Jedná se například o tyto externí technické památky: Větrný mlýn v Kuželově, Vodní mlýn ve Slupi, Stará huť u Adamova a další.

Spolu s tím se hlouběji rozvíjel obor industriální archeologie¹⁵, v němž se začaly vyčleňovat výrazné osobnosti, a následovalo zakládání dalších oborových organizací a svazů také na univerzitách a ústavech památkové péče.

Diarmaid Lawlor, skotský urbanista, popisuje svůj dojem z industriálních památek tak, jak se je často snaží zachytit i muzejní pohled: „Na samotné přítomnosti staveb, jež ve svých prostorách skrývají výrobní procesy a veškeré strojní zařízení, je něco velmi působivého. Obrovské prostory připomínající lodi katedrál mohou působit až strašidelně. (...) Klid, který nastává poté, co hluk smysluplné lidské činnosti utichne, může snadno nabýt podoby smutku. Tehdy mohou být fragmenty industriálního dědictví vnímány jako nepotřebné prostory zbavené významu, mohutné, avšak křehké. Mnohé z nich byly v našem globalizovaném světě znovu definovány jako místa konzumu a volného času, jimž cosi pozoruhodného a velkolepého slouží jako obálka.“¹⁶

Co tedy specifikuje onen muzeologický pohled? Příběhy, předměty, osudy, dokumenty. Budova továrny není jen prázdný skelet, více či méně zachovaný. Je to bývalý prostor, ve kterém byla vykonávána práce lidmi, kteří měli své životy, příběhy, prostor, který určoval život a ekonomiku místa, měnil ráz města a tvořil historii. Ačkoli se nás možná tato místa osobně nedotýkají, dotvářela prostředí, ve kterém dnes žijeme. Právě proto je nezbytně nutné brát v úvahu i toto kulturně-sociologické hledisko a nejprve prozkoumat lidskou hodnotu objektů.

Brownfieldy – developerské projekty

Brněnská „průmyslová krajina“, která sto let po svém vzniku (tedy v 80. a 90. letech 20. století) podlehla privatizaci a je do velké míry zničená nebo zanedbaná, se pomalu začíná obnovovat a stává se prostorem pro nové projekty. Za účelem obnovy těchto průmyslových areálů vznikají sdružení, kulturní centra i neziskové organizace, které spolupracují s městem, ale i dalšími kulturními organizacemi.

Tzv. brownfieldy (nemovitosti, pozemky, objekty, areály, které jsou nedostatečně využívány, jsou zanedbány a mohou být i kontaminovány)¹⁷ vznikaly díky útlumu výroby v posledních desetiletích. Opuštěné a zanedbané objekty jsou terčem kritiky veřejnosti, problému si všímají také městská samospráva a developeři. Veřejný i soukromý sektor začínají nacházet společnou řeč ve snaze o regeneraci brownfieldů, řada projektů byla úspěšná a mohla by jít příkladem i jiným městům v ČR. Tyto aktivity jsou pak financovány z veřejných i soukromých zdrojů.

Ačkoli však mají soukromý a veřejný sektor někdy odlišný pohled na věc, v případě úspěšného zachování a využití objektu se jedná o prospěšný krok pro všechny obyvatele města. Ne vždy ale je tohoto cíle dosaženo (viz některé z dalších příkladů).

Obnova těchto „mrtvých“ lokalit znamená probouzení původně aktivních míst a starých vazeb. Často však takováto regenerace znamená nákladnou obnovu objektů i související

¹⁵ Charta průmyslového dědictví TICCIH definuje Industriální archeologii jako: „mezioborové zkoumání veškerých dokladů hmotných i nehmotných, dokumentů, artefaktů, stratigrafií a struktur, lidských sídel a krajiny, jež vznikly pro průmyslové procesy či jako jejich důsledek. Právě to umožňuje užití takových metod průzkumu, které jsou nevhodnější pro porozumění průmyslové minulosti i přítomnosti.“ Viz Charta průmyslového dědictví TICCIH. Dostupné z: <http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2013/04/charta-web.pdf>.

¹⁶ Viz *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. FRAGNER, Benjamin (ed.). Praha : České vysoké učení technické, 2010, s. 86.

¹⁷ *Brno Brownfields*. Brno : Statutární město Brno, 2015, s. 6. Dostupné z http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields/mmb_brownfields_CZ_2015.pdf.

infrastruktury a veřejné dopravy. Jindy, například při přestavbě průmyslových objektů na tzv. „loftové bydlení“, umožňuje spojení dříve separovaných areálů se stávající zástavbou a infrastrukturou.

V zahraničí jsou již mnoho let realizovány úspěšné projekty transformace brownfieldů. Ráda bych na tomto místě upozornila například na finské město Tampere, které bylo rovněž centrem textilního průmyslu, i když v menší míře, než tomu bylo v Brně. Místní textilní továrna z roku 1880, která byla v provozu do 70. let 20. století, byla přetransformována do muzejního a kulturního centra. Jedná se o areál velikosti 115 000 m² a dlouhodobý projekt jeho přestavby byl zahájen v roce 1988¹⁸. Kulturní centrum bylo veřejnosti otevřeno v roce 1996, muzeum pak v roce 2000. Kromě expozice o historii místní textilní výroby se zde nachází přírodovědné

Obr. č. 1: Plán města Brna z roku 1815 s vyznačením textilních manufaktur.

muzeum, poštovní muzeum, přírodovědné a historické expozice a ročně se zde realizují desítky výstav. Další prostory bývalé továrny pak slouží jako kavárny, restaurace, jsou zde přednáškové sály a často se zde konají nejrůznější kulturní akce. Umístění továrny na řece a přilehlá parková úprava umocňují pozitivní dojmy místních obyvatel z této lokality, která se stala kvalitním příkladem oživení brownfieldu.

Město Brno má ve svých bývalých průmyslových lokalitách rovněž velký potenciál, a pokud se budou objevovat kvalitní projekty, bude se za několik let jednat o nové čtvrti plné života a kultury, nebo i průmyslu.

Lokality vybraných průmyslových areálů v Brně – zaměřeno na textilní továrny

Následující část příspěvku je věnována několika vybraným lokalitám v Brně, které jsou výraznými zástupci bývalých textilních provozů. Protože žádná z těchto lokalit není památkově chráněna, jejich osud závisel a závisí na vůli jejich majitelů a příslušných institucí. Některé objekty již zcela zanikly (bývalá Köfllerova manufaktura na ulici Lidická), některé přežily do dnešních dnů a nalézají své nové využití (areál bývalé Mosilany, n.p.). Jiné svoji dráhu po marných bojích nejrůznějších organizací ukončily teprve v nedávné době (areál bývalé Vlněny, n.p.).

¹⁸ Více o projektu přestavby továrny: www.ark-l-m.fi/projects/urban-planning/finlayson-factory-area-tampere-finland.

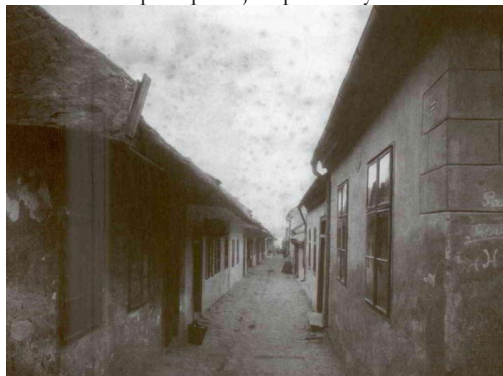
Ulice Lidická – bývalá Köffillerova manufaktura

První manufaktura na území tehdejší monarchie vznikla na území Velké Nové ulice, dnešní Lidické, která byla jednou ze starých cest, jež vedly od hradeb města na sever, a v té době byla brněnským předměstím. Do rozvíjejícího se Brna se manufaktura přesunula v roce 1764 z Kladrub na Pardubicku a hlavní impuls jí vtiskl až Johan Leopold Köffiller, jeden z obchodníků, kteří přišli do Brna a kteří začali spolupracovat také se zahraničními odborníky. V průběhu let se provoz neustále rozšiřoval, vznikly nové budovy manufaktury a první dělnická kolonie v monarchii – tzv. Červená ulice se 44 domky. V průběhu času však začal sílit tlak konkurence a nejstarší manufaktura po různých majetkových převodech zanikla.

Největší význam Köffillerovy (a později Schmallovy) manufaktury tví v tom, že „vychovala“ velkou řadu mistrů svého oboru, dělníků, kteří následně přešli do nových provozů a především samotné podnikatele, kteří se osamostatnili a vybudovali své prosperující podniky.

Obr. č. 2: Pohled do 2. Dvora manufaktury před rokem 1900

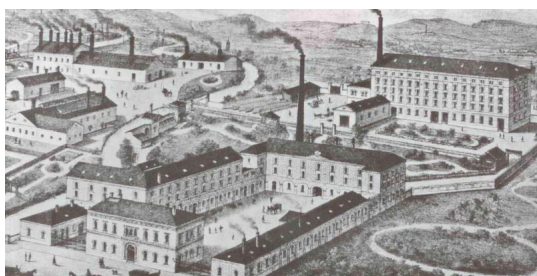

Obr. č. 3: Dělnická kolonie Červená ulice, poč. 20. století

Co zbylo z bývalé první a slavné manufaktury? Nesídlí zde žádná kulturní instituce (na rozdíl od Městského divadla Brno, které nalezneme na protější straně ulice, a nachází se částečně v prostorách jiné bývalé textilní manufaktury). Rozsáhlé dvory Köffillerovy manufaktury i přilehlá dělnická kolonie zmizely a na jejich místě vyrostl ve 20. letech 20. století Hotel Passage, dnes Hotel Slovan, dílo známého architekta Bohuslava Fuchse.

Ulice Trnitá – bývalá Mosilana, n. p.

Jedná se o poměrně rozsáhlý areál několika továren, které byly postupně budovány v prostoru ulic Křenová, Vlhká a Špitálka. Některé z nich se dochovaly v takovém stavu, v jakém byly

Obr. č. 4: Továrna na vlněné zboží Bratři Strakoschové / Sdružené továrny na vlněné zboží, veduta zachycující stav na přelomu 19. a 20. století.

Obr. č. 5: Továrny na vlněné zboží D. Hecht a Hlawatsch & Isbary / Sdružené továrny na vlněné zboží, stav v roce 2014.

v provozu na konci 19. století. Všechny tyto textilní továrny (zmiňovaná část sahající po železniční trať), tedy Bratři Strakoschové/Hlawatsch & Isbary/Stružené továrny na vlněné zboží; David Hecht; Max Kohn/Otto Weiss) byly po roce 1945 sloučeny v národní podnik Mosilana. Dnes má celý komplex jednoho majitele a jednotlivé budovy jsou pronajímány pro obchodní, kancelářské, výrobní, ale i kulturní účely.

Jednou ze společností, která vnáší do tohoto prostoru kulturu, je tzv. Mosilana Hub. Jedná se o sdílený prostor, který byl vytvořen v jedné z továrních budov (nyní s efektní červenou fasádou) pro kreativní profese: fotografy, designéry, architektky a další. Dnes módní industriální prostory slouží jako kulisa pro nejrůznější projekty, výstavy, koncerty, přednášky atd.

Prostory bývalé Mosilany ožily dalšími subjekty, které zde působí. Kromě nejrůznějších firem a skladů, posilovny a restaurace zde má taneční sál také brněnská swingová taneční škola, která zde provozuje taneční lekce a tančírny.

Ulice Přízova / Dornych – Bývalá Vlněna, n.p.

Významný a rozsáhlý komplex se začal, spolu s ostatními, formovat na středověkém předměstí Křenová. Právě do této lokality začali podnikatelé směřovat své manufaktury.

Obr. č. 6: Tornárna na vlněné zboží J. Bochner / Bratři Stiassni, průčelí paláce Theodora Bochnera, stav v roce 1999.

Někteří převzali a rozšířili již existující Köffilerovy provozy, detašované z ulice Lidická (viz výše). Celý prostor pak uzavřela výstavba honosných paláců v 60. letech 19. století. Své provozy zde založili Wilhelm Mundy, J. Ch. Biegmann, J. Ch. Gloxin, J. Bochner a další. V 80. letech 19. století celý komplex odkoupila známá židovská rodina Stiassni, na jejíž tovární objekty navázala firma Paula Neumarka. Podnik byl úspěšně modernizován a zaměstnával později až 1500 zaměstnanců. Po roce 1945 převzala provoz firma Vlněna, která zde působila do roku 1997.

Donedávna se tento „brownfield“ nacházel ve velmi poškozeném stavu. I přesto byly jeho prostory využívány nejrůznějšími subjekty: dílny a ateliéry brněnských umělců a řemeslníků, ale i restaurační zařízení, autoservis a další. Mnoho let probíhaly marné pokusy o záchranu v podobě prohlášení za kulturní památku; v roce 2013 vzniklo několik projektů s cílem zabránit úředním postupům. V prostorách bývalé továrny se konaly koncerty, výstavy, festivaly a nejrůznější aktivity, které si daly za cíl obrátit pozornost brněnské veřejnosti k této zapomenuté části Brna. Ani tyto aktivity však nezabránily zkáze tohoto jedinečného prostoru.

V roce 2016 byly vlastníkem objektu, soukromou firmou, zahájeny postupné demoliční práce, které předznamenávají přerod tohoto prostoru v nový, moderní areál. Z celého rozsáhlého prostoru bude zachována pouze vstupní a správní klasicistní budova, tzv. Bochnerův palác. Ostatní volné prostory budou zastavěny administrativními budovami, byty a obchody.

Ulice Cejl a přilehlé lokality

Cejl, původně středověká ves při cestě z Brna do Zábrdovic, byl další z lokalit, která se nacházela původně za hradbami města. Jeho podoba se výrazně proměnila po procesu

industrializace, kdy se jeho obyvateli stali tovární dělníci a jeho starou zástavbu nahrazovaly budovy prvních manufaktur a později velkých podniků. Jednalo se primárně o oblast textilního průmyslu, ke kterému se postupně přidal průmysl plynárenský a teplárenský.

Na ulici Cejl navazují ulice Bratislavská, Francouzská a další, které byly od roku 1788 součástí nového předměstí „Josefov“ a později oblasti „Horní Cejl“. Na ulici Bratislavské také stály jedny z prvních manufaktur v této lokalitě.

Tato hustě zabydlená oblast se od 2. světové války se potýká se sociálními problémy a neudržovaností a město Brno zde již několik let řeší problematiku bydlení a zlepšení životních podmínek.

Jedním z počínů, který má za úkol oživit tuto lokalitu je dosud nerealizovaný projekt „Kreativní centrum Brno.“ Je iniciativou Kanceláře strategie města Brna jako součást inovační strategie Jihomoravského kraje. Záměrem je podpora kulturních projektů a začínajících podnikatelů v kreativních odvětvích a má také za cíl poskytnout prostory například pro ateliery, zkušebny či dílny. Kreativní centrum by ovšem nebylo umístěno v jedné z továrních budov, nýbrž v prostorách bývalé káznice, která se nachází v centru lokality Cejl. Tento objekt má dramatickou historii a je znám zejména procesy v době nacistické okupace a v 50. letech 20. století. Právě tato pohnutá minulost objektu a rozdílné názory na jeho další osud však komplikují tyto dosavadní plány, které jsou prozatím přerušeny nedávným prohlášením bývalé káznice za kulturní památku.¹⁹

Lokalita Cejlu a přilehlých ulic každoročně ožívá unikátním sociálně-kulturním konceptem vytvořeným pro tento prostor. Jedná se o festival Ghettofest, mezi jehož partnery a pořadatele patří Muzeum Romské kultury, které mu poskytuje prostor – prostranství na ulici Bratislavská. Je určen všem obyvatelům lokality, ale i celého Brna a jeho ústředními pojmy jsou ghetto, tolerance a otevření se. Nejedná se totiž jen o „ghetto“ romské, ale žijí zde i Vietnamci a příslušníci dalších etnik a náboženství. Cílem festivalu je tedy otevření tohoto prostoru, spojení, vyjádření tolerance – to vše prostřednictvím hudby, divadla, street artu, diskusí, dokumentů, pouličních poraden a dalších. Za zmínku stojí také propojení s židovským prvkem, který s pojmem „ghetto“ velice úzce souvisí. V roce 2015 například romské děti vystoupily s dětskou operou Brundibár²⁰ a na zdech v ulicích byla instalována výstava o obětech romského holocaustu.

Vybrané brněnské muzejní instituce, které se zabývají problematikou brněnského textilního průmyslu

Technické muzeum v Brně

Technické muzeum v Brně je svým posláním a vlastním vědeckovýzkumným zaměřením jednou z kulturních institucí, která je s problematikou brněnského průmyslu úzce svázána. V roce 2015 zaměstnanci Oddělení dokumentace vědy a techniky ukončili několikaletý projekt s názvem „Industriální dědictví Moravy a Slezska“, který probíhal ve spolupráci s Národním památkovým ústavem – Územním odborným pracovištěm v Ostravě. Tento projekt byl financován Ministerstvem kultury v rámci grantu Národní a kulturní identita (NAKI).

Jedním z výstupů projektu byla výstava s názvem „Mapa příběhů“, představující zaniklé průmyslové areály na Moravě a ve Slezsku, mimo jiné také textilní a strojírenské továrny v Brně. V katalogu k výstavě autoři publikovali několik zajímavých studií o vývoji brněnských

¹⁹ Ministerstvo kultury prohlásilo tento objekt kulturní památkou na návrh Národního památkového ústavu.

²⁰ Autorem byl židovský skladatel Hans Krása. Tuto operu zkomponoval v roce 1938 a po deportaci do koncentračního tábora v Terezíně ji nastudoval s dětskými vězni. Od roku 1943 byla na tomto místě mnohokrát reprízována.

průmyslových areálů i z pohledu urbanistického a ekologického. Dalším velice přínosným výstupem je publikace, zaměřená právě na Brněnský textilní průmysl. Je vybavena četnými vyobrazeními, novými ilustracemi továrních areálů a soupisy firem atd.

Technické muzeum v Brně připravilo i doprovodný program, který tzv. „vycházel ven“ z muzejních zdí a byl realizován také v prostorách bývalých továren, nebo obydlí jejich majitelů. Exkurze s předními odborníky-muzeology, ale i historiky, přednášky a setkání s pamětníky. To byly další možnosti, jak se dostat co nejbližší k této problematice a poznat ji z více úhlů pohledu; pro návštěvníky navíc zcela zdarma.

Moravská galerie v Brně

Další kulturní institucí, která v předchozích letech představila problematiku brněnského průmyslu, je Moravská galerie v Brně. Ta v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea v roce 2014 uspořádala ojedinělou výstavu s názvem „Moravský Manchester. 250 let metropole textilního průmyslu.“ Výraz Moravský Manchester vychází z dobového označení města Brna, které bylo v době největší slávy textilních továren jedním z klíčových vývozců vlněných látek do celé Evropy.

Základním zdrojem, který tvůrce výstavy inspiroval, byla sbírka textilu muzea, která byla založena spolu s institucí²¹ a již chtěli spolu s historií muzea autoři prezentovat.

Tvůrci výstavy směřovali svoji pozornost na město Brno a na vznik a proměny vybraných lokalit textilního průmyslu v Brně. Lokalit, které výrazně ovlivnily tvář rostoucího Brna v době svého vzniku a které jsou většinou již jen pouhou připomínkou zašlé slávy průmyslníků, jejich továren a jejich zaměstnanců. Dalšími tématy byla konkrétní textilní produkce, její propagace a obchodní stránka, dále vlivy, které inspirovaly vznik lokální produkce a v neposlední řadě poslední etapa tohoto fenoménu – proces jeho zániku (současná situace průmyslových areálů).

Na výstavu byly zapůjčeny sbírkové předměty Technického muzea v Brně, například autentické textilní stroje. Ty byly umístěny ve výstavě tak, že spolu s dekoracemi, texty, fotografiemi a zvukovou stopou připomněly provoz továrny. Pro velké množství obyvatel Brna připomněla příběhy budov, jejichž osud už byl málokomu znám, nebo jej znali z vyprávění, někteří i z osobní zkušenosti.

Spolu s výstavou vznikla také publikace známé brněnské autorky Kateřiny Tučkové – z části beletrie a z části literatura faktu – která byla téměř vyprodána. Tato kniha přivedla velké množství Brňanů zpět k historii vlastního města. Otevřela témata jako provozování továren, finance, architektura, život dělníků, zaměstnávání dětí. Vznikly další doprovodné programy, dílčí výzkumy, články a rovněž odborná recenzovaná publikace k výstavě zaznamenala nebývalý úspěch (nejen odborné) veřejnosti.

Závěrem

Rozsáhlá pozornost, kterou obě tyto instituce věnují průmyslovému dědictví města, svědčí o jeho významu pro pochopení jeho starší i nedávné historie a je také jedním z východisek, o něž se mohou opřít současné snahy o zachování a rozvoj brněnské industriální krajiny.

²¹ Muzeum bylo založeno v souvislosti s aktivitami brněnských průmyslníků v roce 1873.

Seznam pramenů a literatury (References)

Literatura (Bibliography)

- BARTOŠOVÁ, Nina (ed.) (2015). *Stein a Ludwigo mlyn. Industriál očami odborníků / památníků*. Bratislava : STU, 2015.
- BŘEZINOVÁ, Andrea, ZAPLETAL, Tomáš (eds.) (2014). *Brno – Moravský Manchester*. Brno : Moravská galerie v Brně, 2014. ISBN 978-80-7027-277-0.
- DOUET, James (ed.) (2012). *Industrial heritage re-tooled : The TICCIH guide to Industrial Heritage Conservation*. Great Britain (Lancaster) : Carnegie Publishing Ltd, 2012. ISBN 978-1-85936-218-1
- KLENOVSKÝ, Jaroslav (2016). *Brno židovské : Historie a památky židovského osídlení města Brna*. Praha : Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-271-0199-3.
- MATĚJ, Miloš (2016). Ochrana průmyslového dědictví v České republice. In *Technické památky v Norsku a České republice*. Ostrava : Národní památkový ústav, 2016, s. 13-20. ISBN 978-80-85034-89-9.
- MERTO VÁ, Petra – SLABOTÍNSKÝ, Radek (eds.) (2015). *Mapa příběhů : Technické dědictví Moravy a Slezska*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2015, 120 s. ISBN: 978-80-87896-20-4. *Památková péče na Moravě*. Brno: Národní památkový ústav, 2008. Č. 14/2008.
- FRAGNER, Benjamin (ed.) (2010). *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*. Praha : České vysoké učení technické, 2010. ISBN 978-80-01-04521-3.
- RYŠKOVÁ, Michaela – MERTO VÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2014. ISBN 978-80-85034-81-3.
- VYSKOČIL, Aleš (2014). *Brno : Průmyslové město*. Brno : Paseka, 2014. ISBN 978-80-7432-553-3.

Elektronické zdroje (Internet sources)

Charta průmyslového dědictví TICCIH. Dostupné z: <http://vcpd.cvut.cz/wp-content/uploads/2013/04/charta-web.pdf>.

Brno Brownfields. Brno : Statutární město Brno, 2015, s. 6. Dostupné z: http://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/Podnikatel/Brownfields/mmb_brownfields_CZ_2015.pdf.

Fotografie v textu (Photo sources)

RYŠKOVÁ, Michaela – MERTO VÁ, Petra (2014). *Kulturní dědictví brněnského vlnářského průmyslu*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2014. ISBN 978-80-85034-81-3.